

Марија В. Љубинковић, МА

Светски јеврејски конгрес<sup>1</sup>

[marija.ljubinkovic@wjc.org](mailto:marija.ljubinkovic@wjc.org)

## САВРЕМЕНА РЕЦЕПЦИЈА ГЕНОЦИДА И ХОЛОКАУСТА У НДХ – ИНСТРУМЕНТАЛИЗА- ЦИЈА СТРАДАЊА САГЛЕДАНА КРОЗ ПОЈАМ *КОРИСНЕ ПРОШЛОСТИ*

**Сажетак:** Савремени приступи наглашавају да је истинска претња по наслеђе Холокауста уткана много дубље у искривљење историјских чињеница, него у потпуно порицање да се он догодио. У новије време, све је мање оних који Холокауст у потпуности поричу, док са друге стране, они који га тривијализују или инструментализују постају све присутнији и међу њима је могуће пронаћи бројне утицајне и моћне припаднике друштва. Стога, полазиште ове студије биће управо феномен дисторзије историјских чињеница сагледан кроз призму *корисне прошлости* као појма који уводи Јехуда Бауер, а којим се објашњава мотивација саме инструментализације, тривијализације и политизације историјских чињеница. Наиме, када се истинска прошлост не нуди као адекватан алат за реализацију одређених циљева, *конструише* се корисна прошлост којом се даље манипулише и која постаје својеврстан наративни део дискурса. Специфичност случаја Холокауста и геноцида у оквиру Независне Државе Хрватске биће обрађена узимајући у обзир обе супротстављене стране – хрватску и српску, а само тумачење користиће се криминолошким теоријама и приступима. У том смислу, а као доминантан, биће истражен утицај инструментализације злочина на настајање секундарне виктимизације, као и на формирање карактеристичног феномена *занемаривања* односно *маргинализације* геноцида по себи. Наиме, у случају инструментализације, механизми којима се она постиже, као и политички или други циљ зарад кога се она врши, практично у потпуности истискују управо оно на чему се заснивају,

---

<sup>1</sup> Становишта изнета у овом раду представљају став ауторке лично и нису нужно званична позиција Светског јеврејског конгреса.

а то је сам геноцид као историјски факат. При томе, научна оправданост овог истраживања лежи управо у промишљању појма геноцида уз помоћ интердисциплинарног приступа који ће спојити криминолошко тумачење и анализу дискурса, што није била доминантна пракса у досадашњој теорији.

**Кључне речи:** Холокауст, геноцид, НДХ, тривијализација, политизација, криминолошки приступ, секундарна виктимизација

## Увод

Савремена научна истраживања која се баве темом Холокауста све чешће скрећу пажњу истраживача са порицања Холокауста на одвећ присутнију дисторзију историјских чињеница у вези са систематским индустријализованим уништењем Јевреја током Другог светског рата. Штавише, наглашава се и да права претња историјском наслеђу Холокауста не долази од оних који поричу да се он догодио, већ од оних који га прихватају као историјски факат, али га тривијализују. Таквих је, такође, у далеко већем броју и неретко су у питању неки од најцењенијих и најмоћнијих људи у друштву.<sup>2</sup> Иако су разлози ове преусмерености са отвореног порицања на дисторзију историјских чињеница бројни, међу њима дакако треба издвојити утицај познатог судског случаја – тужбе Дејвида Ирвинга против Деборе Липштат и њеног издавача која се завршила Ирвинговим правним поразом.<sup>3</sup> Чини се, наиме, да је управо након правноснажности те пресуде успостављен одређени вид консензуса међу онима који су систематски порицали Холокауст – постало је јасно да порицање, једноставно, више није било исплативо.<sup>4</sup>

Када је у питању случај геноцида и Холокауста у НДХ, дисторзија која је све чешћа може се делом сврстати под појам *инструментализације*, као и *политизације* страдања. За потребе овог рада појам политизације биће подведен под појам инструментализације, подразумевајући њену политички усмерену експресију. Иако је могуће конкретизовати појединачне видове дисторзије геноцида и Холокауста, не треба из вида изгубити ни чињеницу да међу њима постоје бројна преклапања те да је неретко

<sup>2</sup> Autonomija. Dajan: Suočavamo se sa iskrivljavanjem i trivijalizacijom holokausta, <https://autonomija.info/dajan-suocavamo-se-sa-iskrivljavanjem-i-trivijalizacijom-holokausta/>, датум приступа 15.2.2023; Gerstenfeld, Manfred. "The Multiple Distortions of Holocaust Memory", *Jewish Political Studies Review* 19, vol. 3 (2007), 35; Rudrum, David. Why Holocaust Trivialisation Isn't Trivial, Holocaust Centre North. <https://hcn.org.uk/blog/holocaust-trivialisation/>, датум приступа 15.2.2023.

<sup>3</sup> Jewish Virtual Library. Irving V. Lipstadt, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/irving-v-lipstadt>, датум приступа 12.10.2023.

<sup>4</sup> Иако ми је ова веза и раније била на памети, захваљујем се господину епископу Јовану Ђулибрку који ју је вербализовао управо на отварању научног скупа „80 година од појма геноцид: Студија случаја – геноцид на Србима, Јеврејима и Ромима у НДХ”.

одређено поступање могуће подвести под више од само једне категорије. Оно што је, међутим, специфично, јесте да се инструментализација и политизација страдања користе на врло конкретан начин, представљајући екстернализацију *корисне прошлости* – појма који је у научни дискурс увео Јуда Бауер, а који ће представљати окосницу овог текста.

На самом почетку важно је напоменути и да се рад неће бавити геноцидом и Холокаустом у читавој НДХ, већ конкретно случајем рецепције страдања у Јасеновцу као најексплицитнијим примером инструментализације страдања. Такође је нужно осврнути се и на дистинкцију начињену у самом наслову – ону између Холокауста и геноцида. Холокаустом је сматран искључиво прогон Јевреја током Другог светског рата и њихово индустријско убијање, док се под појам геноцида подводе уништавања свих осталих народа у истом периоду. Другим речима, над Јеврејима је почињен Холокауст, а над осталим жртвама у Јасеновцу – геноцид. Дакако, иако је Холокауст вероватно најпознатија форма геноцида и могло би се говорити и уопштено о геноциду у НДХ, због специфичности положаја Јевреја током Другог светског рата у целисти, термин Холокауст је издвојен.

Коначно, важно је нагласити и да је интенција овог рада да укаже на конкретне последице инструментализације страдања обухваћене појавом *секундарне викијимизације* и *марјинализације злочина*. Наиме, потомци жртава и преживелих нужно реагују на интенционално искривљење чињеница о тим догађајима и, управо на тај начин, инструментализација страдања испоставља се *par excellence* криминолошким појмом. Са друге пак стране, преусмеравањем сврхе ради које се позива на страдање у Јасеновцу на потребе различитих политичких агенди, долази до *марјинализације злочина*, односно геноцид од кога се креће користи се искључиво зарад емотивног набоја самог појма, као и друштвене конотације коју има. Управо захваљујући тим атрибутима које појам геноцида носи, постиже се и жељени политички или политикантски циљ, док се жртве и сам злочин остављају ван употребе и далеко од пажње инструментализатора.

## **Појам корисне прошлости**

Промишљајући тематику дисторзије историјских чињеница у вези са Шоа, професор Јуда Бауер креирао је термин *корисна прошлост*, те писао да „када фактичка прошлост не подлеже одређеној (жељеној, *јрим. ауш.*) интерпретацији, креира се корисна прошлост која комбинује стварне догађаје и чињенице – са фикцијом“.<sup>5</sup> Бауер при томе полази од анализе искривљавања концепта демократије, која би требало да укључује не само слободне изборе и већинску владавину, већ и слободу изражавања,

---

<sup>5</sup> Bauer, Yehuda. “Creating a ‘Usable’ Past: On Holocaust Denial and Distortion”, *Israel Journal of Foreign Affairs* 14, vol. 2 (2020), 9.

независно судство, заштиту мањина свих врста, тежњу ка родној равноправности и практичну могућност замене било које садашње владе на будућим изборима. Систем у којем су ове карактеристике поткопане и деградиране јесте нелиберална демократија, преферирани систем националистичких ауторитараца.<sup>6</sup>

У таквом окружењу, дисторзија у својим разним видовима (па тако и као инструментализација и политизација) практично цвета јер произлази из жеље да се ојача националистички ауторитаризам представљањем јединствене, позитивне слике о прошлости нације, што је уједно и вид супротстављања њеним клеветницима, било стварним или измишљеним.<sup>7</sup> Појам употребљиве прошлости је, дакле, кључан: да би се ојачала национална свест, мора се пронаћи прошлост која се може користити за образовање – тачније, за индоктринацију – нације, младих и старих. Када прошлост адекватна за ту сврху није доступна, мора се измислити. На крају крајева, Бауер наводи и да је права прошлост увек мешавина доброг, лошег и свега између, а да искривљавање прошлости почива на комбинацији истине и изума. Прича која проистиче из те фузије тада постаје компонента националистичке идеологије.<sup>8</sup>

Међутим, *корисна прошлост* не мора нужно да буде *modus operandi* владајуће структуре. Она може бити и инструмент којим се служе маргиналне политичке струје, које на тај начин стварају једну врсту нездраве динамике политичких односа, било унутар државе или у њеном спољнополитичком контексту. Најчешће, наравно, реч је о комбинацији обе могућности, али од суштинске је важности увидети да делотворност самог концепта није узрочно-последично зависна од политичке позиције онога ко се њиме користи. Штавише, понекад је политичка недоминантност корисника управо основни покретач субверзивног утицаја и доприноси утиску конспиративности који сопственом природом изазива веће интересовање него што заправо заслужује.

Занимљиво је при томе да људи који се користе корисном прошлошћу, на пример, они који тривијализују Холокауст, најчешће немају антисемитских интенција, већ су искрено пасионирани за добробит циља који покушавају да постигну и потпомогну<sup>9</sup> – борбе за права животиња<sup>10</sup>, антиваксерски покрети<sup>11</sup> итд. неретко су се користили непри-

<sup>6</sup> *Ibid*, 6-7.

<sup>7</sup> *Ibid*, 7.

<sup>8</sup> *Ibid*.

<sup>9</sup> Rudrum, David. *Why Holocaust Trivialisation Isn't Trivial*, Holocaust Centre North. <https://hcn.org.uk/blog/holocaust-trivialisation/>, датум приступа 15.2.2023.

<sup>10</sup> Одличан и добро познат пример јесте изложба *Холокауст на њању* коју је организовала ПЕТА почетком 2000-их. (Више у: Combat Antisemitism Movement Report. The Growing Normalization of Holocaust Trivialization Worldwide in 2021-2022, <https://combatantisemitism.org/latest-news/combat-antisemitism-movement-database-of-holocaust-trivialization-incidents-since-summer-2021/>, датум приступа 15.2.2023.; <https://www.theguardian.com/media/2003/mar/03/advertising.marketingandpr>

<sup>11</sup> Иако примера има заиста много, може се издвојити чињеница да су се на једном од подвожњака изнад аутопута у Немачкој појавили графити са речима „Невакцинисани данас = Јевреји 1935“ (више у: Combat Antisemitism Movement Report. The Growing Normalization of Holocaust Trivialization

кладним поређењима сопствене позиције или позиције објекта који желе да заштите са позицијом у којој су Јевреји били током Холокауста. Са друге стране, неретко се дешава и да се одређени политички лидери пореде са Хитлером или другим нацистичким вођама.

Истом логиком могуће је даље закључити да, уколико је тај циљ чијем се остварењу приступа уз помоћ дисторзије историјских чињеница, на пример, политички, понекад дисторзија прошлости није последица зле намере, већ жеље за ојачањем националног сентимента<sup>12</sup>, што без обзира не оправдава инструментализацију страдања као метод. Међутим, може ли циљ бити не само ојачавање националног сентимента већ и негативних сентимената према једном од учесника догађаја који се користи као *корисна прошлост*? Конкретно, може ли се употреба *корисне прошлости* у контексту страдања у Јасеновцу употребљавати зарад постизања анимозитета Срба према Хрватима као онима који поричу или неумесно умањују број жртава логора или пак, Хрвата према Србима као онима који желе да политичку позицију граде на терету идентитета жртве. Управо због тога, овај се рад бавио анализом савремене српске и хрватске рецепције геноцида и Холокауста почињених у НДХ и утврђивањем импликација које произлазе из те рецепције условљене употребом страдања као појмом корисне прошлости.

### **Употребљивост појма корисне прошлости у контексту инструментализације страдања у НДХ**

Како би се приступило детаљнијој анализи, односно примени концепта корисне прошлости на конкретан случај страдања у НДХ, потребно је прво начинити и једну дигресију. Наиме, Јан Грабовски, професор историје на Универзитету у Отави и виши стипендиста у Центру за напредне студије Холокауста у Меморијалном музеју Холокауста Сједињених Држава, такође добитник Међународне књижевне награде Јад Вашема за истраживање Холокауста 2014, написао је 2020. године један веома инспиративан чланак за израелски дневни лист *Хареџ*.<sup>13</sup> Полазиште чланка је у чињеници да „добронамерна решеност немачких политичара и академика да преузму искључиву одговорност за нацистички геноцид сада помаже другим учинио-

---

Worldwide in 2021-2022, <https://combatantisemitism.org/latest-news/combat-antisemitism-movement-database-of-holocaust-trivialization-incidents-since-summer-2021/>, датум приступа 15.2.2023.

<sup>12</sup> Bauer, Yehuda. "Creating a 'Usable' Past: On Holocaust Denial and Distortion", *Israel Journal of Foreign Affairs* 14, vol. 2 (2020), 4.

<sup>13</sup> Grabowski, Jan. *Germany is Fueling a False History of the Holocaust Across Europe*. Haaretz, <https://www.haaretz.com/world-news/2020-06-22/ty-article-opinion/.premium/germany-is-fueling-a-false-history-of-the-holocaust-across-europe/0000017f-f497-d887-a7ff-fcf75b480000>, датум приступа 12.10.2023.

цима да заташкају<sup>14</sup> своје учешће".<sup>15</sup> Аргументација Грабовског се заснива на анализи чланка објављеног поводом 75. годишњице капитулације нацистичке Немачке и краја Другог светског рата, који су заједно написали немачки министар спољних послова Хајко Мас и проф. Андреас Виршинг, директор Института за савремену историју у Минхену, а под насловом „Нема политике без историје“, а који је објављен на неколико језика. Грабовски, наиме, истиче да за државе и институције укључене у ову врсту историјског извртања, и за националистичке политичаре који им уливају новац и сврху, немачка позиција преузимања искључиве кривице је добродошла. Голдхагенова теза о једном кључу за отварање свих врата – да су Немци били елиминациони антисемити – згодно *забељује* злочиначке поступке многих других Европљана, било да су Литванци, Украјинци, Мађари или Пољаци, који су одлучили да дају свој допринос истребљењу европских Јевреја. Грабовски, такође, наглашава да нема апсолутно никакве сумње (и то екстензивно и интензивно наглашава) да је геноцидни пројекат био чисто немачки, али наводи да треба имати у виду и да је овај немачки пројекат пронашао доиста велики број вољних партнера и помагача широм окупираних Европе.

У последњем делу свог чланка Мас и Виршинг изјављују да свако ко се не слаже са јединственом кривицом Немачке „инструментализује историју и дели Европу“. Истина је, заправо, управо обратна. Са једне стране, *корисна прошлост* је то што се кривица доводи у везу искључиво са Немцима и што се фокус константно одржава на нацистичкој одговорности за стварање и спровођење Холокауста. Међутим, управо је НДХ одличан пример да Немачка дакако није деловала сама, штавише да она никада не би могла да испуни своје циљеве у мери у којој јесте да није имала сараднике, посматраче и помагаче у локалном становништву окупираних земаља или земаља које су сарађивале са Хитлером. И не само то, никада се не би испунили ни неки циљеви који чак нису били иницијално немачки, већ директно оних који су их и остварили – као што је усташки екстензивни геноцид над (превасходно) Србима, Јеврејима и Ромима.

---

<sup>14</sup> Индикативно је и што Грабовски на овом, али и другим местима у тексту екстензивно користи термин *whitewashing* – термин којим намерно покушавају да се сакрију непријатне или инкриминишуће чињенице о некоме или нечему, али уједно и појам који се користи за описивање праксе у медијима и индустрији забаве где ликови из маргинализованих група, посебно расних или етничких мањина, бивају упризорени – играни од стране белих глумаца, или су њихове приче испричане из претежно белачке перспективе. Ова пракса се може проширити и на друге области где се доприноси или искуства мањина минимизирају или игноришу у корист наратива који се фокусира на беле особе или њихове перспективе. Интересантно је што се у овом конкретном контексту термин *whitewashing* употребљава превасходно у смислу скривања или заташкавања истине, али могуће је увидети и везу са насилним преузимањем перспективе односно својеврсном окупацијом наратива. У даљем тексту ће се наведени термин преводити и користити у виду речи *забелиши*.

<sup>15</sup> *Ibid.*

## Савремена рецепција страдања у НДХ у Републици Хрватској и Републици Србији

Начин на који се страдање у Јасеновцу и другим усташким логорима доживљава, тумачи, али и користи бројни су и било би претенциозно покушати их омеђити анализом једног научног чланка. Ипак, могуће је утврдити одређене обрасце који се учестало понављају. Управо ти обрасци неретко функционишу управо кроз упошљавање *корисне прошлости* те ће се неки од најупечатљивијих примера проматрати у даљем тексту.

Када је реч о Републици Хрватској, приметно је да постоји одређени круг изузетно вокалних појединаца који имају тенденцију не само међусобног подржавања, већ и организовања у оквиру заједничких друштава, од којих је најпознатије дакако Друштво за проучавање троструког логора Јасеновац. Највећи проблем настаје при ширењу таквих утицаја, поготово у домену просвете јер се наратив корисне прошлости тако упошљава у сврху индоктринације будућих интелектуалних кругова и, сва је прилика, управо оних који ће и сами градити потоње наративе на сличном трагу.

У том смислу, неизбежно је начинити осврт на рад Влатке Вукелић, ванредне професорке на Катедри за хрватске студије и координаторке докторских студија Свеучилишта у Загребу.<sup>16</sup> Још 2018. године професорка Вукелић привукла је пажњу као особа склона усташама<sup>17</sup>, свакако најпознатија по порицању логора за децу у Сиску<sup>18</sup>, што чини заједно са Католичком црквом у Хрватској, називајући га „прихватилиштем за децу”.<sup>19</sup> Поменута подршка Католичке цркве била је приметна те исте 2018. године, када је професорка Вукелић учествовала на научном скупу „Збрињавање козарачке дјеце и дјечје прихватилиште у Сиску 1942–1943” који је организовао Одјел за повијест Хрватског католичког свеучилишта и Одјел за повијест хрватских

---

<sup>16</sup> На личној веб-страници Влатке Вукелић (<https://vlatkavukelic.com/>) промовише се књига још једног гласовитог порицатеља страдања у Јасеновцу – Игора Вукића, који о Јасеновцу покушава већ годинама да створи наратив о *радном логору*. Више на: <https://vlatkavukelic.com/2018/11/08/predstavljena-knjiga-igora-vukica-radni-logor-jasenovac/> Више о раду самог Игора Вукића на: <https://www.portalnovosti.com/kako-se-vukic-nasao-medu-izlagacima-na-znanstvenom-kolokviju>

<sup>17</sup> Јарић Dauenhauer, Nenad. *Povijest NDH studentima će predavati profesorica sklona ustašama*. Index.hr, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/povijest-ndh-studentima-ce-predavati-profesorica-sklona-ustasama/2016051.aspx>, датум приступа 21.3.2023.

<sup>18</sup> О нестручности проф. Вукелић изјаснила се веома експлицитно и Наташа Матаушић још 2018. године, рекавши: „Влатка Вукелић докторирала је на теми из подручја археологије и боље би јој било да се наставила бавити оним темама за које вјеројатно има одређено знање. Изрећи тврдњу да је Сисак био прихватилиште, а не логор упућује на тотално непознавање чињеница о околностима оснивања логора, његовог дјеловања, смртности и броју дјеце која су кроз њега прошла”. Више на: <https://www.portalnovosti.com/natasa-matausic-u-sisku-je-bio-pravi-ustaski-djecji-logor>

<sup>19</sup> Borković, Goran. *Srpski genocid u NDH*. Portal Novosti, <https://www.portalnovosti.com/srpski-genocid-u-ndh?fbclid=IwAR0fYPWixlop0KGfuh4aJPLXNoFxnxF0o2yqrQ454qvNc0Re2gEdkYoCMg>, датум приступа 12.2.2023.

студија свеучилишта у Загребу, а под покровитељством Сисачке бискупије.<sup>20</sup> Две године касније, Влатка Вукелић је комеморацију у Јасеновцу на свом Фејсбук профилу назвала „Походом на Јасеновац и традиционалним карневалом зомбија“.<sup>21</sup> Године 2021. године учествовала је на промоцији књиге Бланке Матковић и Стипеа Пилића „Јасеновац и послератни јасеновачки логори – геостратешка точка великосрпске политике и пропагандни покретач њезина ширења према западу“. Промоција се одржавала у црквеним просторијама, у дворани св. Ивана Павла Другог у сисачком Великом Капитолу, а већ сам наслов књиге је вишеструко проблематичан и вишеслојан – од идеје о послератним јасеновачким логорима, преко суштинске оптужбе за инструментализацију страдања (које се, да све буде још компликованије – пориче), до идеје о великосрпском ширењу према Западу.<sup>22</sup> Коначно, Влатка Вукелић 2022. године постаје кандидат за руководиоца департмана Хрватских студија. Иако у том процесу није била изабрана због притиска јавности<sup>23</sup>, уместо ње то бива Марио Грчевић, професор кроатологије који се активно залаже за увођење *За дом сиремни* као званичног поздрава у војсци Хрватске.<sup>24</sup>

Могуће је, дакле, закључити да један од корених проблема у контексту рецепције страдања у Јасеновцу у савременој Хрватској представља малигни утицај институционалног ревизионизма и искривљења историјских чињеница које се одвија уз помоћ, подршку и благослов католичке цркве. Екстензивна анализа тог процеса, конкретно кроз деловање листа *Глас Концила* била је тема два садржајна текста историчара Милана Радановића који се овом приликом искрено препоручују читалачкој пажњи.<sup>25</sup>

<sup>20</sup> Наведени догађај, окарактерисан као скандалозна ревизија историје, Влатка Вукелић је поносно промовисала на својој веб-страници: <https://vlatkavukelic.com/2018/11/27/znanstveni-skup-zbrinjavanje-kozaracke-djece-i-djecje-prihvatiliste-u-sisku-1942-1943/>

<sup>21</sup> Више на: <https://www.facebook.com/vlatka.vukelic.sisak/posts/pfbid0w6gHksjVS9PcrDH79DDAixcnNk097mbbjdiESFb4kLtVTC2oEH4NxiQ4mZhRtnqfl>

<sup>22</sup> Informativna katolička agencija. *Sisak: Predstavljena knjiga „Jasenovac i poslijeratni jasenovački logori“*, <https://ika.hkm.hr/novosti/sisak-predstavljena-knjiga-jasenovac-i-poslijeratni-jasenovački-logori/>, датум приступа 17.3.2023.

<sup>23</sup> Иако су притисци долазили са различитих страна, овом приликом биће наведен тек по један из хрватских и српских медија: Istra24. *Vodstvo zagrebačkog SDP-a: 'Izbor profesorice koja negira ustaške zločine za dekanicu mora se zaustaviti'*. Istra 24. <https://www.istra24.hr/politika-i-drustvo/vodstvo-zagrebačkog-sdp-a-izbor-profesorice-koja-negira-ustaske-zlocine-za-dekanicu-mora-se-zaustaviti>, датум приступа 5.8.2024; П.О.Л. *Жена која велича усташе ускоро ће постати декан факултета*. Политика. <https://www.politika.rs/scc/clanak/548104/Zena-koja-velica-ustase-uskoro-postaje-dekan-fakulteta>, датум приступа 5.8.2024.

<sup>24</sup> Jarić Dauenhauer, Nenad. *Na čelu Hrvatskih studija čovjek koji je tražio da ZDS postane službeni pozdrav HV-a*. Indeks.hr, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/na-celo-hrvatskih-studija-opet-postavljen-obozavatelj-thompsona-i-ustaskog-pozdrava/2467974.aspx>, датум приступа 23.6.2023.

<sup>25</sup> Radanović, Milan. *Revizionistička vulgata na stranicama 'Glasa Koncila'*. Kontrapress, <https://www.kontrapress.com/clanak.php?rub=Dru%C5%A1tvo&url=Revizionistička-vulgata-na-stranicama-Glasa-Koncila>, датум приступа 12.3.2023; Radanović, Milan. *Glas Koncila: Pravdanje i relativizacija jasenovačke tragedije*. <https://www.kontrapress.com/clanak.php?rub=Dru%C5%A1tvo&url=Glas-Koncila-Pravdanje-i-relativizacija-jasenovačke-tragedije>. Kontrapress, датум приступа 12.3.2023.

Институционални ревизионизам у Хрватској није омеђен искључиво на државне институције попут Свеучилишта, већ и на приватне организације истомишљеника које намећу квазинаучне погледе под патронатом сопствених историчарских титула и својеврсне хиперпродукције<sup>26</sup> радова и књига заснованих на рекордно малом броју проверљивих и легитимних извора. Најупечатљивији пример дакако јесте *Друштво за истраживање њросѝрукоѝ лоѝора Јасеновац* – хрватска екстремно десничарска не-владина организација чији је главни и једини циљ извртање истине о концентрационом логору Јасеновац у којем је извршен геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима током Другог светског рата.<sup>27</sup> Циљ организације је и рехабилитација Независне Државе Хрватске<sup>28</sup>, а руководство Друштва је, не изненађује, предвођено људима који су потписали петицију за враћање фашистичког поздрава *За дом сѝремни* у редовну употребу у Хрватској војсци. Председник Друштва је Игор Вукић, а доскорашњи председник Стјепан Разум. Секретар Друштва је Анто Периша. Међу члановима или особама повезаним са Друштвом су и Јосип Печарић, Владимир Хорват, Јосип Јурчевић, Стипе Пилић и Бланка Матковић<sup>29</sup>. У децембру 2017. Министарство хрватских бранитеља доделило је Друштву новчану помоћ од 6.600 евра, чиме се граница између невладиног сектора и државног пројекта суштински замаглила. У контексту овог удружења, *корисна ѝрошлосѝ* је формирана од искривљене и негиране верзије истинске прошлости чије коришћење за циљ има потпуни отклон од хрватске југословенске историје и остварење активистичких наума. Природно, нуспродукт таквог деловања је и потпиравање међуетничке мржње.

Са друге стране, ни ситуација у Републици Србији није похвална када је реч о рецепцији страдања у Јасеновцу, иако су у последњих неколико година приметни одређени помаци. Један од одвећ проблематичних јесте став Српске православне цркве по питању несразмерног увећања броја јасеновачких жртава, исказан у више наврата, а последњи пут у виду саопштења Светог Архијерејског синода „поводом ревизионистичке кампање о броју жртава концентрационог логора смрти Јасеновац”

<sup>26</sup> *Хиперѝродукција* подразумева неочекивано велики број успешно публикованих текстова који немају кредибилне изворе, односно несвакидашњост тако великог броја радова који су у основи пука фикција. Производња такве литературе у научним круговима, у количини већој од нуле, већ сама по себи јесте хиперпродукција.

<sup>27</sup> Опаѝиѝ, Tamara. *Selective Amnesia: Croatia's Holocaust Deniers*. BalkanInsight, <https://balkaninsight.com/2017/11/24/selective-amnesia-croatia-s-holocaust-deniers-11-16-2017/>, датум приступа 12.3.2023; Опаѝиѝ, Tamara. *Besramni revizionizam*. Portal Novosti, <https://www.portalnovosti.com/besramni-revizionizam>, датум приступа 12.3.2023.

<sup>28</sup> Раѝета, Boris. *Njihov cilj je jasan: Oživljuju NDH*. Express, <https://express.24sata.hr/life/njihov-je-cilj-jasan-ozivljuju-ndh-4146>, датум приступа 12.3.2023.

<sup>29</sup> Историчар Иво Голдштајн је указао на вероватноћу да је управо Бланка Матковић, Игор Вукић или неко из њиховог круга истински аутор проблематичног текста који је 2021. године био објављен у *Jerusalem Post*-у под псеудонимом Дејвид Голдман, а који је био скандалозна ревизија истине о јасеновачким жртвама (да их је било између 2.500 и 4.500). Након реакције из Музеја жртава геноцида у Београду, *Jerusalem Post* је објавио извињење и објашњење. Више на: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/goldstein-tudjmana-se-danas-ne-preispituje-to-pokazuje-kakav-nam-je-prostor-slobode/2299519.aspx>

објављеног 14. септембра 2023. године.<sup>30</sup> Наведено саопштење посебно таргетира епископа пакрачко-славонског, господина Јована Ђулибрка речима:

„У овом контексту се мора истаћи да је Свети Архијерејски Синод, чим је Преосвећени Епископ славонски Јован пре више година изнео своју приватну – по нама произвољну, историјски неутемељену – процену о броју јасеновачких жртава, Свети Архијерејски Синод му је званично, својом одлуком, одузео право да се у јавности оглашава по том питању, знајући унапред да ће сви дежурни нападачи на Српску Православну Цркву и на српски народ, како они из такозваног региона тако и они из саме Србије, извршити замену теза и усамљено лично мишљење приказивати као став саме наше Цркве”.<sup>31</sup> Проблематичним се чини не само исказано јавно одузимање права на оглашавање у јавности по овом питању, које је дакако у колизији са Уставом загарантованим правом о слободи мишљења и изражавања (члан 46 Устава Републике Србије<sup>32</sup>), већ и само ауторитативно изношење мишљења без позивања на научне изворе који би такву изјаву поткрепили и оправдали. Имајући у виду изузетно снажан утицај СПЦ у креирању јавног мњења у Србији, овакво поступање чини се одвећ неприкладним. Са друге стране, важно је напоменути и чињеницу да радна дефиниција антисемитизма коју је креирала ИХРА<sup>33</sup> наводи да, уколико се Јевреји оптужују за преувеличавање броја жртава Холокауста, то треба сматрати негирањем Холокауста и изразом антисемитизма. Исто правило могло би да важи и за Србију – несразмерно преувеличавање броја жртава дакако јесте недопустиво, али треба ипак у виду имати да званичне бројке могу да буду доња граница, да их је као такве нужно прихватити, али и да је потребно оставити одређени простор у коме би процене могле да се крећу а да процењивачи не буду оптужени за преувеличавање и великосрпску политику. У питању је, разуме се, тема изузетне деликатности, која уједно представља један од највећих изазова научницима, али о којој ипак постоји одређени, макар тренутни, консензус.

Друга критика тренутне српске позиције на трагу је писања Јелене Суботић у књизи *Жуџа звезда, црвена звезда*. Суботић, наиме, полази од питања „како је дошло до тога да државе користе политичко памћење у стратешке сврхе да би решиле сопствене савремене онтолошке несигурности – несигурности у вези с идентитетом, њиховим статусом и у вези с односима које негују с осталим међународним актерима”<sup>34</sup> Другим речима, ауторка полази управо од феномена *корисне прошлости* као начина за формирање идентитетске политике у државама несигурним на-

<sup>30</sup> Саопштење је могуће у целости прочитати на: <https://spc.rs/saopstenje-svetog-arhijerejskog-sinoda-povodom-revizionisticke-kampanje-o-broju-zrtava-koncentracionog-logora-smrti-jasenovac-2/>, датум приступа 16.9.2023.

<sup>31</sup> Исто.

<sup>32</sup> Доступно на: [https://media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/ustav\\_republike\\_srbije\\_cyr.pdf](https://media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/ustav_republike_srbije_cyr.pdf)

<sup>33</sup> IHRA – International Holocaust Remembrance Alliance - <https://holocaustremembrance.com/resources/working-definition-antisemitism>

<sup>34</sup> Subotić, Jelena. *Žuta zvezda, crvena zvezda*. Beograd: Clio, 2021, 26.

кон краха сопствених претходница – у нашем конкретном случају, након распада Југославије. Флукуације у домену идентитета, према мишљењу Јелене Суботић, доказ су поменуће онтолошке несигурности што, међутим, није константа српске државне традиције и не треба да буде. Србија ни у другим случајевима сопственог страдања, на пример у Првом светском рату, није то страдање користила зарад стицања политичког капитала. Иако је тема Јасеновца врло деликатна и болна, штавише, иако је временски ближа и подразумева континуитет последица које су биле најприсутније током ратова деведесетих, Република Србија морала би да начини отклон од непродуктивног самосажалења и да уложи већи труд у бављење темом страдања у Јасеновцу и читавој НДХ. Државна политика и политика сећања не смеју да буду емотивно обојене – управо зато и постоји државни апарат, а не руковођење појединаца које би могло да буде зависно од емотивног и моралног реаговања индивидуе, а надасве штетно по репутацију и целокупни идентитет државе која по себи надилази сваког свог грађанина.

Коначно, велики проблем јесте и реакција Србије на одређене инциденте – нападе на сећање и историју страдања. Наиме, хрватски редитељ Јаков Седлар 2015. године снима документарни филм који назива *Јасеновац – истина*, а који представља скандалозан покушај дисторзије историјских чињеница. Штавише, доказано је и да су поједини наслови из новина који се у филму приказују заправо монтаже израђене у фотошопу (новинар Ловро Крнић<sup>35</sup> недуго по премијери је претражио загребачки архив и утврдио да такви наслови никада нису објављени у листу *Вијесник* који је у филму био приказан).<sup>36</sup>

Основно питање које се у овом случају намеће јесте: где је дипломатска реакција Републике Србије? Јаков Седлар и данас несметано представља своје радове као „редитељ признат од стране израелских институција сећања“<sup>37</sup>, превасходно Јад Вашема, чији визуелни центар тренутно поседује тринаест Седларових филмова, а три су доступна и у Меморијалном музеју Холокауста у САД. Реакција на Седларов ревизионизам, уместо од званичног Београда, стиже од Светског јеврејског конгреса који је 2020. године демантовао Седларове лажне наводе.<sup>38</sup>

<sup>35</sup> Ово посебно наглашавам као пример добре праксе јер је важно увидети да у Хрватској такође постоји и отпор према ревизији прошлости и употреби корисне прошлости као фикционализованог наратива.

<sup>36</sup> Крнић, Ловро. *Otkrivamo - Jasenovac - fotošopirana istina: Sedlarov udarni argument o plivanju leševa uzvodno je loša montaža*. Lupiga, <https://www.lupiga.com/vijesti/otkrivamo-jasenovac-fotosopirana-istina-sedlarov-udarni-argument-o-plivanju-leseva-uzvodno-je-losa-fotomontaza>, датум приступа 12.3.2023; Milekić, Sven. *Kaznena prijava hrvatskom redatelju zbog filma o Jasenovcu*. BalkanInsight, <https://balkaninsight.com/sr/2016/07/15/kaznena-prijava-hrvatskom-redatelju-zbog-filma-o-jasenovcu-07-15-2016/>, датум приступа 12.3.2023.

<sup>37</sup> Вест о Седларовим филмовима у Јад Вашему била је део кварталног гласила самог Јад Вашема још 2012. године. Више на: [https://www.yadvashem.org/sites/default/files/yv\\_magazine66.pdf](https://www.yadvashem.org/sites/default/files/yv_magazine66.pdf).

<sup>38</sup> Више на: <https://nova.rs/vesti/politika/svetski-jevrejski-kongres-neistine-film-jakov-sedlar/>

## **Секундарна виктимизација и маргинализација злочина као последице инструментализације страдања**

Криминолошки контекст анализе представљене у овом раду своди се превасходно на последице које употреба корисне прошлости има у контексту рецепције злочина. Иако је могуће утврдити и већи број могућих последица, овом приликом биће наведене две за које се чини да имају највећи и најопаснији утицај, а то су *секундарна виктимизација* и *маргинализација злочина*.

Када је реч о секундарној виктимизацији важно је истаћи да је у питању криминолошки појам који у стриктно стручном смислу подразумева да се „жртва од стране многих субјеката често третира на несензитиван начин не добијајући обавештења и услуге које су јој потребне”.<sup>39</sup> Када се овакво одређење конкретизује у смислу страдања током Другог светског рата на територији НДХ, постаје јасно да несензитиван начин третирања жртве пре свега функционише на трансгенерацијском нивоу (потомци жртава се неправичним поступањем такође могу изнова виктимизовати у смислу преживљене или непреживљене патње својих предака). На том трагу, умањење броја жртава директно води секундарној виктимизацији кроз сам чин порицања злочина или његових стварних размера. Несразмерно увећање броја жртава такође представља лошу праксу јер се према жртвама односи као према броју, пукој статистици. Штавише, поставља се и питање зашто би ико желео да је убијена и једна жртва више него што заправо јесте. То је проблематично јер потомци стварних жртава могу стећи утисак да се њихови преци посматрају само као бројке – статистички подаци погодни за остварење дневнополитичке агенде и ништа више. Излишно је и говорити колико је штетан такав вид дехуманизације.

Са друге пак стране, маргинализација злочина као последица корисне прошлости заправо води својеврсном истискивању сопственог полазишта – страдање и учињени геноцид користе се само због емотивног набоја које носе својим поменом. На тај начин ствара се однос између онога ко употребљава корисну прошлост и његовог жељеног циља који се том употребом остварује, али се сам геноцид као средство постизања тог циља потпуно маргинализује у релевантности и битности и постаје управо само пуко средство. Таквим намерним заборављањем историје, ствара се и простор за понављање злочина јер се неадекватном реакцијом умањује и његова важност у контексту безбедности. Док је у контексту секундарне виктимизације дехуманизујући однос према жртвама делујућ на индивидуалном нивоу и функционише у смислу логичке индукције – од појединачног ка општем, *modus operandi* маргинализације злочина је обрнут и чини да се остварује својеврсна колективна дехуманизација жртава. Стављањем у други план самог злочина чија се друштвена емотивна реакција призива, свака појединачна жртва постаје део једне нерелевантне

<sup>39</sup> Ignjatović, Đorđe i Simeunović Patić, Biljana. *Viktimologija – opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet u Beogradu, 2015, 151.

целине која се тиме чак суштински истискује из садржаја корисне прошлости која је у употреби. Самим тим, корисна прошлост онда у потпуности постаје независна од стварних историјских чињеница већ у домену асоцијативности масе фигурише као политички наратив за себе.

## **Закључна разматрања**

Концепт *корисне прошлости* карактеристичан је превасходно за државе које немају јасно изграђен национални идентитет – барем тако сматрају Јуда Бауер и Јелена Суботић, дефинишући га као средство за индоктринацију и одржавање власти и израз онтолошке несигурности држава. Међутим, чини се да је суштински важно увидети да је домен деловања *корисне прошлости* ипак нешто шири те да подразумева и субверзивно коришћење од стране невладајућих структура у држави, а са циљем ширења нетрпељивости и мржње. Са друге стране, онтолошка несигурност држава насталих распадом већих дакако јесте један од разлога употребе корисне прошлости као начина стварања доминантних идентитетских наратива, али је уједно и тек једна од могућности које се испостављају пред таквим земљама, а на њима је да освртом на сопствену традицију и историју утврде да идентитет не треба да изнова стварају уз помоћ корисне прошлости, већ да он треба да се ревидира критичким освртом на сопствено искуство које је већ по себи неодвојиво од колективног идентитета.

Иако то није општеприхваћен став и постоје покушаји да се неправда исправи, данас се у Републици Хрватској срећу покушаји капитализације прошлости зарад остварења одређених политичких циљева, али и зарад стварања идентитета који се у потпуности заснива на отклону од било каквог вида заједништва са Србијом – било од оне из периода Југославије, било од ове савремене која страдање у Јасеновцу несумњиво има као конститутивни елемент сопственог идентитета. У том смислу, порицање јасеновачког страдања унеколико представља и субверзивно деловање у односу на савремени српски идентитет и покушај да се он дискредитује. Са друге пак стране, када је реч о Србији приметно је да и даље постоји изузетно широк простор за побољшање односа према страдалима. Карактеристично је да се корисна прошлост доиста користи зарад јачања идентитета, али *идентитетски жртве* што је не само погрешан, већ и донекле деградирајућ поступак имајући у виду да би српски идентитет требало да надилази тај издвојени аспект који није споран. Такође, Србија мора да обезбеди и адекватну дипломатску реакцију и на тај начин заштити сопствено становништво секундарне виктимизације.

Имајући све наведено у виду, чини се исправним закључити да је употреба корисне прошлости како у Хрватској, тако и у Србији феномен који захтева далеко више пажње у научној, стручној, али и политичкој јавности јер има изузетног утицаја на развој билатералних односа, али и односа који не прелазе државне границе већ су омеђени локалним несугласицама по питању прошлости. Овај рад зато покушава

да буде макар смерница за даље истраживање поменутог феномена и његових импликација, а самим тиме и за академски честитији приступ жртвама Холокауста и геноцида у НДХ.

## Литература

### Примарни извори:

1. Bauer, Yehuda. "Creating a 'Usabl' Past: On Holocaust Denial and Distortion", *Israel Journal of Foreign Affairs* 14, vol. 2 (2020), 1-19.
2. Gerstenfeld, Manfred. "The Multiple Distortions of Holocaust Memory", *Jewish Political Studies Review* 19, vol. 3 (2007), 35-55.
3. Ignjatović, Đorđe i Simeunović Patić, Biljana. *Viktimologija – opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet u Beogradu, 2015.
4. Subotić, Jelena. *Žuta zvezda, crvena zvezda*. Beograd: Clio, 2021.

### Извори са интернета:

Autonomija. *Dajan: Suočavamo se sa iskrivljavanjem i trivijalizacijom holokausta*, <https://autonomija.info/dajan-suocavamo-se-sa-iskrivljavanjem-i-trivijalizacijom-holokausta/>, датум приступа 15.2.2023.

Borković, Goran. *Srpski genocid u NDH*. Portal Novosti, <https://www.portalnovosti.com/srpski-genocid-u-ndh?fbclid=IwAR0fFYPWixlop0KGfuh4aJPLXNoFxnxF0o2yqrQ454qvNc0Re2gEdkYoCMg>, датум приступа 12.2.2023.

Combat Antisemitism Movement Report. *The Growing Normalization of Holocaust Trivialization Worldwide in 2021-2022*, <https://combatantisemitism.org/latest-news/combat-antisemitism-movement-database-of-holocaust-trivialization-incidents-since-summer-2021/>, датум приступа 15.2.2023.

Grabowski, Jan. *Germany is Fueling a False History of the Holocaust Across Europe*. Haaretz, <https://www.haaretz.com/world-news/2020-06-22/ty-article-opinion/.premium/germany-is-fueling-a-false-history-of-the-holocaust-across-europe/0000017f-f497-d887-a7ff-fcf75b480000>, датум приступа 12.10.2023.

Informativna katolička agencija. *Sisak: Predstavljena knjiga „Jasenovac i poslijeratni jasenovački logori“*, <https://ika.hkm.hr/novosti/sisak-predstavljena-knjiga-jasenovac-i-poslijeratni-jasenovacki-logori/>, датум приступа 17.3.2023.

Jarić Dauenhauer, Nenad. *Na čelu Hrvatskih studija čovjek koji je tražio da ZDS postane službeni pozdrav HV-a*. Indeks.hr, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/na-celo-hrvatskih->

studija-opet-postavljen-obozavatelj-thompsona-i-ustaskog-pozdrava/2467974.aspx, датум приступа 23.6.2023.

Jarić Dauenhauer, Nenad. *Povijest NDH studentima će predavati profesorica sklona ustašama*. Index.hr, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/povijest-ndh-studentima-ce-predavati-profesorica-sklona-ustasama/2016051.aspx>, датум приступа 21.3.2023.

Jewish Virtual Library. *Irving V. Lipstadt*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/irving-v-lipstadt>, датум приступа 12.10.2023.

Krnić, Lovro. *Otkrivamo – Jasenovac – fotošpirana istina: Sedlarov udarni argument o plivanju leševa uzvodno je loša montaža*. Lupiga, <https://www.lupiga.com/vijesti/otkrivamo-jasenovac-fotosopirana-istina-sedlarov-udarni-argument-o-plivanju-leseva-uzvodno-je-loša-fotomontaza>, датум приступа 12.3.2023.

Milekić, Sven. *Kaznena prijava hrvatskom redatelju zbog filma o Jasenovcu*. BalkanInsight, <https://balkaninsight.com/sr/2016/07/15/kaznena-prijava-hrvatskom-redatelju-zbog-filma-o-jasenovcu-07-15-2016/>, датум приступа 12.3.2023.

Opačić, Tamara. *Besramni revizionizam*. Portal Novosti, <https://www.portalnovosti.com/besramni-revizionizam>, датум приступа 12.3.2023.

Opačić, Tamara. *Selective Amnesia: Croatia's Holocaust Deniers*. BalkanInsight, <https://balkaninsight.com/2017/11/24/selective-amnesia-croatia-s-holocaust-deniers-11-16-2017/>, датум приступа 12.3.2023.

Radanović, Milan. *Glas Koncila: Pravdanje i relativizacija jasenovačke tragedije*. <https://www.kontrapress.com/clanak.php?rub=Dru%C5%A1tvo&url=Glas-Koncila-Pravdanje-i-relativizacija-jasenovacke-tragedije>. Kontrapress, датум приступа 12.3.2023.

Radanović, Milan. *Revizionistička vulgata na stranicama 'Glasa Koncila'*. Kontrapress, <https://www.kontrapress.com/clanak.php?rub=Dru%C5%A1tvo&url=Revizionisticka-vulgata-na-stranicama-Glasa-Koncila>, датум приступа 12.3.2023.

Rašeta, Boris. *Njihov cilj je jasan: Oživljuju NDH*. Express, <https://express.24sata.hr/life/njihov-je-cilj-jasan-ozivljuju-ndh-4146>, датум приступа 12.3.2023.

Rudrum, David. *Why Holocaust Trivialisation Isn't Trivial*, Holocaust Centre North. <https://hcn.org.uk/blog/holocaust-trivialisation/>, датум приступа 15.2.2023.

Marija Ljubinkovic, MA  
World Jewish Congress,  
marija.ljubinkovic@wjc.org

### Summary

## **CONTEMPORARY RECEPTION OF GENOCIDE AND HOLOCAUST IN ISC - INSTRUMENTALIZATION OF SUFFERING VIEWED THROUGH THE NOTION OF *USEABLE PAST***

Contemporary approaches emphasize that the real threat to the legacy of the Holocaust is embedded much deeper in the distortion of historical facts than in the complete denial that it happened. In recent times, there are fewer and fewer people who completely deny the Holocaust, while on the other hand, those who trivialize or instrumentalize it are becoming more and more present, and among them it is possible to find numerous influential and powerful members of society. Therefore, the starting point of this study will be precisely the phenomenon of distortion of historical facts viewed through the notion of the *useable past* as a term introduced by Yehuda Bauer, which explains the motivation of the very instrumentalization, trivialization and politicization of historical facts. Namely, when the true past is not offered as an adequate tool for the realization of certain goals, a *useable past* is constructed which is further manipulated and which becomes a kind of narrative part of the discourse. The specificity of the case of the Holocaust and genocide within the Independent State of Croatia will be processed taking into account both opposing sides - Croatian and Serbian, and the interpretation itself will use criminological theories and approaches. In this sense, and as dominant, the impact of the instrumentalization of crime on the formation of secondary victimization, as well as on the formation of the characteristic phenomenon of neglect or marginalization of genocide *per se*, will be investigated. Namely, in the case of instrumentalization, the mechanisms by which it is achieved, as well as the political or other goal for the sake of which it is carried out, practically completely displace exactly what they are based on, which is the genocide itself as a historical fact. At the same time, the scientific justification of this research lies precisely in rethinking the concept of genocide with the help of an interdisciplinary approach that will combine criminological interpretation and discourse analysis, which has not been the dominant practice in the theory so far.

**Keywords:** Holocaust, genocide, NDH, trivialization, politicization, criminological approach, secondary victimization